

Семантика авторських архаїзмів у романі Ш. Де Костера «Легенда про Уленшпігеля» і її відтворення у перекладі

К. О. Гуменна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: krissouri@ukr.net

Paper received 05.03.20; Accepted for publication 28.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-225VIII67-07>

Анотація. Стаття присвячена вивченню лексики франкомовного історичного роману. Пропонується розгалужена класифікація застарілої лексики, з урахуванням виокремлення у творі шару авторських архаїзмів. Аналізуються способи творення таких архаїзмів, їх семантичні особливості. Значна увага приділяється прийомам відтворення лексико-семантичних особливостей хронологічно-маркованого оригіналу у перекладі, простежуючи певні відмінності між двома перекладами українською мовою того ж роману.

Ключові слова: франкомовний історичний роман, історична стилізація, застаріла лексика, переклад, авторські архаїзми.

Вступ. Художній твір можна вважати особливою формою функціонування мовної системи. Переклад художнього твору створює комунікативну еквівалентність цільового тексту щодо тексту джерела та прагне до передачі усієї повноти змісту твору. Відповідно, задля забезпечення ефективності впливу на читача, слід дотримуватися комплексного підходу з урахуванням лінгвістичного, культурологічного, історичного, прагматичного та інших аспектів. Творчий процес перекладу має безпосередній зв'язок як з мовою, так і з лінгвокультурою, оскільки дві мови і дві культури (іноді набагато більше) взаємодіють між собою, а також сприяє проникненню у культурний світ певного народу, огляду палітри духовних цінностей притаманних іншим культурам та навіть може вплинути на духовне виховання нації. Слід враховувати і той факт, що, як автору твору, так і перекладачу, притаманне певне особистісне світовідчуття, певна образність мислення, емоційність, крізь призму яких останній намагається передати задуми автора оригіналу.

Проте, окрім наявних лінгвокультурних протиріч між текстами оригіналу та перекладу, завдання перекладача ускладнюється ще й тим, що, як відомо, автори художніх творів часто вдаються до використання різноманітних мовних засобів з метою надання тексту емоційного забарвлення, відображення способу життя певних соціальних верств, а також задля пародії і сатири. Але найбільший прояв ці засоби знаходять у рамках *історичної стилізації*, характерної для відтворення духу певної епохи. Одним із таких авторів є бельгійський письменник Шарль Де Костер.

Стислий огляд публікацій із теми. Проблему перекладу творів, написаних мовою віддаленої у часі епохи, розглядали у своїх працях О. В. Федоров, В. С. Виноградов, Л. Л. Нелюбін, Г. Т. Хухуні, А. А. Попович, Н. М. Рудницька, Д. О. Островський, Е. М. Мешалкина, Ю. С. Беленкова, Л. Д. Бурковська та інші. Проте саме *авторські архаїзми* майже не досліджені у роботах, присвячених вивченню застарілої лексики, так само як і прийоми їх відтворення у перекладах, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

З'ясуємо, що таке застаріла лексика і що входить до її складу. Застаріла лексика – слова, а також їхні окремі значення та номінативні словосполучення, що

на даному етапі розвитку мови вийшли або виходять із загального вжитку. Оскільки історичний роман базується на конкретних історичних подіях, то жанрово-стилістичною домінантою історичного роману по праву можна вважати хронологічно марковану лексику, представлену архаїзмами та історизмами, що відображають сутнісні типологічні ознаки жанру. Така лексика є цінним матеріалом для формування знань про історію народу. Її вивчення дає змогу відновити відомості про історичну, громадську, господарську діяльність предків, дізнатися більше про життєвий устрій народу.

Опираючись на класифікацію основних видів застарілих слів або архаїзмів (у широкому сенсі), яку подає український мовознавець І. В. Смуциньська [7, с. 430-448], можна виділити:

1. історизми (на Заході лінгвісти називають їх по-різному: цивілізаційні (archaïsmes de civilisation – Ж.-М. Клінкенберг), технічні (archaïsmes techniques – П. Зюмтор) – слова, що вийшли з ужитку разом з предметами чи явищами, які вони позначали, напр.: *patard* – *патар* (грошова одиниця), *casquin* – *казакін* (верхній одіг);

2. власне архаїзми або **лексичні (стилістичні) архаїзми** – застарілі слова, які у мові були замінені іншими для позначення досі існуючого поняття: *abrévier* стало *abréger* (скорочувати);

3. семантичні архаїзми (у Ш. Баллі – значеннєві архаїзми (archaïsmes de sens) – переважно багатозначні слова, у яких одне або кілька значень застаріли, а інші – актуальні; або ж слово, яке змінило значення внаслідок його застарілості, наприклад: *naseaux* – *наринес* (ніздри);

4. фразеологічні архаїзми (Ш. Баллі називав їх ще й «живими» архаїзмами (archaïsmes vifs)) – саме по собі слово є застарілим, проте воно існує у актуальному, всім відомому і вживаному виразі чи фразеологізмі, напр.: *en guise de* – *під виглядом, у якості*;

5. синтаксичні архаїзми – слова або вирази, що зберігають синтаксис старофранцузької мови, напр., *avoir honte et colère*;

6. граматичні архаїзми – слова, що вживаються у застарілих граматичних формах, напр., *subjonctif «die»* замість «*dise*».

Вважаємо за необхідне додати до цієї класифікації ще одну групу архаїзмів, яка часто використовується

в історичному романі Ш. Де Костера «Легенда про Уленшпігеля»:

7. авторські або індивідуально-стилістичні архаїзми – слова, створені автором, що імітують архаїчну форму, і які надають твору ще більшого ефекту часової стилізації, з метою викликати у читача додаткові конотації, такі як гумор чи іронія: *guenaille – набрид, потолоч*.

Мета. У даній статті проаналізуємо способи творення авторських архаїзмів, їх семантичні особливості та прийоми передачі цих особливостей мовою перекладу, базуючись на двох різних перекладах українською мовою одного і того ж твору.

Матеріали та методи. Дослідження проводилося на матеріалі франкомовного історичного роману Ш. Де Костера «La Légende et les Aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs» (1867). Наш перекладацький аналіз базувався на двох перекладах «Легенди» українською мовою, здійснених з різницею у ціле століття у порівнянні з оригіналом С. Сакидонном (1974) та Т. Черторижською (1953). Хоч різниця між двома перекладами доволі невелика (20 років), проте перекладачі мають зовсім різні орієнтири та послуговуються відмінними перекладацькими стратегіями. Використовувалися методи суцільного добору (для виявлення притаманних лише автору архаїзмів), методи компонентного, семантичного та стилістичного аналізу (під час дослідження будови, внутрішньої форми та значення авторських архаїзмів), компаративний та зіставний методи (при порівнянні специфіки відтворення досліджуваної лексики двома перекладачами).

Результати дослідження. Для створення свого роману, написаного у середині XIX століття, у якому йдеться про події 16 століття, Де Костер вивчав багато середньовічних хронік, літературу Середньовіччя та епохи Відродження і вважав французьку мову цього періоду незрівняним художнім засобом. Як вірно підмічав Л.-Л. Соссе, старофранцузька мова не сприймається у Де Костера як мертва або штучна, бо вона слугує засобом розкриття народного характеру [8], тому цей ключовий елемент твору має обов'язково знайти своє відображення у перекладі.

Аналізуючи переклади, стає зрозуміло, що труднощі при перекладі архаїчної лексики полягають ще й у тому, що архаїзми, на відміну від історизмів, не завжди фіксуються у тлумачних словниках навіть мови джерела, а тим паче авторські, які взагалі існують лише в одному або декількох творах автора, про що свідчить їх відсутність у словниках старофранцузької мови. Наприклад: «des *prédicastes* romains diffamant les patriotes» [4, с. 448], слово, відсутнє у словниках та утворене від «*prédication*» чи «*prédicant*» (протестантський проповідник). С. Сакидон відтворив як «*католицьких проповідників, що зводили наклепи на патріотів*» [1, с. 431]. Відповідно, для того, щоб перекласти те чи інше слово (авторський архаїзм), перекладач має орієнтуватися по контексту і відштовхуватися від значення слова, на основі якого автор створив свій архаїзм.

Бельгійський лінгвіст Ж.-М. Клінкенберг, який досліджував стиль та архаїчну лексику «Легенди про

Уленшпігеля», стверджував, що автор вдається до застосування у тексті власно створених архаїзмів з метою акцентування уваги читача, створення більш пейоративної конотації, у деяких випадках, гіперболізації певних рис чи ознак персонажів, і такі архаїзми несуть у собі іронічну функцію [5].

Проаналізувавши масив власних архаїзмів (більше 170 слів), які Де Костер вжив у творі, ми дійшли висновку, що задля їх створення автор переважно використовує афіксальну модель творення слів. І таке використання є цілком виправданим, адже саме афіксація була дуже продуктивною у старофранцузькій мові [7, с. 193].

У своєму словотворі Де Костер найчастіше послуговується суфіксацією (у поодиноких випадках застосовується префіксація) та переважно утворює архаїчні іменники дії від дієслів. Оскільки за даними вчених, виведених на основі аналізу словників французької мови, у старофранцузькій найбільш продуктивними суфіксами у моделі V → N були: **-ement, -ance, -ie, -erie, -age**, то застосування автором саме суфіксальної моделі є цілком виправданим.

Своєю чергою, дослідниця А. Леманн [6, с. 147] виділяє три основних суфікси для моделі V → N: **-(a)tion, -(e)ment та -age**, і в процесі такої деривації Де Костер найчастіше застосовує один з них, а саме **-(e)ment**, наприклад «*batifolement*». У жодному словнику немає цього слова. Проте є слово «*batifolage*» – дуркування, забавлянка – що походить від дієслова «*batifoler*». Для утворення власного архаїзму, автор здійснює заміну суфіксу: «*Ulenspiegel sera grand docteur en joyeux propos et batifolements de jeunesse*» [4, с. 10]. «*Уленшпігель буде великим майстром на веселі жарти-бальяндраси та юнацькі витівки*» [1, с. 25], (БАЛЯНДРАСИ, ів, мн., розм. Пусті, веселі розповіді, розмови про щось незначне, несерйозне). «*Уленшпігель буде великий майстер на веселі жарти й дитячі пустощі*» [2, с. 10].

Серед авторських архаїзмів Де Костера простежуємо ще й модель словотвору N → N, у якій письменник також послуговується суфіксацією. Розглянемо більш детально, яким же чином перекладачі відтворюють ключову особливість історичного роману Ш. Де Костера – його **авторські архаїзми**, які надають ще більшої історичної стилізації оригіналу: – «*Et les bonshommes lui baillaient florins, deniers et patards, sans chicherie*» [4, с. 199], де «*chicherie*» утворене від «*chicheté*» («жадібність» за Словником середньофранцузької мови) через субституцію суфікса, бо суфікс **-erie** часто вживається на позначення негативних якостей [7, с. 204]. «*І простаки, не шкодуючи, давали їй флорини, деньє, патари*» [1, с. 200], «*І добрі люди, не шкодуючи, кидали їй флорини, деньє і патари*» [2, с. 160]. Обоє перекладачів однаково відтворили у перекладі авторський архаїзм, тобто вони передали значення, закладене автором у це слово, застосували замість іменника *дісприслівник*, проте експресивне забарвлення та негативну конотацію слова їм не вдалося передати.

Tintinablement. «*Il y entendit un joyeux tintinablement de monnaie*». [4, с. 260] (*tintinnablement, subst. masc., littér. Tintement argentin produit par des grelots, des clochettes, des objets qui tintinnabulent.* –

1reattest. 1912 id.; de tintinnabuler, suff. -ment). Походить від «tintinnabule» – дзвоник, брязкало. «... і почув там веселий брязкіт грошей» [2, с. 216], «... і почув веселий дзенькіт грошей» [1, с. 270]. В обох випадках перекладачі застосовують підібрані синоніми до авторського архаїзму.

Guenaille. Слово утворене від «guenaud» (відьма, з нормандського діалекту «guener» – жебракувати) (courant chez Rabelais), і на зразок gueusaille (набрід – застаріле). Відповідно, при деривації, знову використаний пейоративний понижуючий суфікс **-aille**, який ще й свідчить про збірність поняття. «*Les belîtres, mendiants, vagabonds et toute cette guenaille de vauriens oiseux traînant leur paresse par les chemins*» [4, с. 30]. «*Всілякі пройдисвіти, жебраки, волоцюги та цїлі зграї ледарів і гультяїв, що тинялися шляхами*» [1, с. 43]. «*Жебраки, бродяги, босяки і вся згряя всяких нероб, яка тиняється по великих шляхах*» [2, с. 27]. Перекладачі вдаються до компенсації, замінивши при

цьому авторський архаїзм на словосполучення чи описову перифразу.

Giflerie. «*Claes lui demanda ce que faisaient ses père et mère pendant cette giflerie*» [4, с. 4]. «*Клаас запитав у нього, що ж робили батько й мати, коли вона його лупцювала*» [1, с. 22]. «*Клаас поцікавився, що ж робили під час цієї бійки батько й мати*» [2, с. 8]. С. Сакидон здійснює заміну граматичної категорії (N → V), і так як і Т. Черторизька застосовує прийом узагальнення та розширення.

Висновки. З огляду на проаналізовані фрагменти оригіналу та перекладів можна зробити висновок, що доволі рідко авторський архаїзм оригіналу лишається архаїзмом у перекладі. І прагнення письменника передати за допомогою архаїчної лексики експресивне забарвлення оригіналу у перекладі окремих авторських архаїзмів не відображається, відповідно, втрачається значна частина експресії та конотації оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Де Костер Ш. Легенда про героїчні, веселі і славетні пригоди Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. С. Сакидон. – Київ: Дніпро, 1974. – 502 с.
2. Де Костер Ш. Легенда про героїчні, веселі й доблесні пригоди Тіля Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. Тетяна Черторизька. – Київ: Молодь, 1953. – 356 с.
3. Кремзикова С. Ю. Словотвір та дискурс: діяльнісні ситуації у старофранцузькій мові: [монографія]. – К.: Видав. Дім Дмитра Бурого, 2010. – 512 с.
4. De Coster Ch. La légende et les aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs. – Bruxelles: Lacroix et Verboeckhoven, 1867. – 521 p.
5. Klinkenberg J.-M. Style et archaïsme dans «La Légende d'Ulenspiegel» de Charles De Coster. – Bruxelles: Académie royale de langue et de littérature française de Belgique, 1973. – 425p.
6. Lehmann A., Martin-Berthet F. Introduction à la lexicologie. – P.: Nathan, 2002.
7. Smouchtchynska I. Lexicologie française. – Kiev: Editions Dmitry Burago, 2015. – 600 p.
8. Sosset L.-L. Introduction à l'oeuvre de Charles de Coster. Reliure inconnue, 1937.

REFERENCES

1. De Coster Ch. The Legend of the Heroic, Fun and Glorious Adventures of Ulenspiegel and Lamme Goedzak in the Land of Flanders and Other Countries / Translated from French by S. Sakydon. – Kiev: Dnipro, 1974. – 502 p.
2. De Coster Ch. The Legend of the Heroic, Fun, and Valiant Adventures of Tyl Ulenspiegel and Lamme Goedzak in Flanders and Other Countries / Translated from French by Tatiana Chertoryzhska. – Kiev: Youth, 1953. – 356 p.
3. Kremzikova S. Yu. Word Formation and Discourse: Activity Situations in Old French: [monograph]. – K.: Publishing house of Dmitry Burago, 2010. – 512 p.
4. De Coster Ch. The Legend and the Heroic, Joyful and Glorious Adventures of Ulenspiegel and Lamme Goedzak in the Land of Flanders and elsewhere. – Brussels: Lacroix and Verboeckhoven, 1867. – 521 p.
5. Klinkenberg J.-M. Style and Archaism in «The Legend of Ulenspiegel» by Charles De Coster. – Brussels: Royal Academy of French Language and Literature of Belgium, 1973. – 425p.
6. Lehmann A., Martin-Berthet F. Introduction to lexicology. – P.: Nathan, 2002.
7. Smouchtchynska I. French lexicology. – Kiev: Editions Dmitry Burago, 2015. – 600 p.
8. Sosset L.-L. Introduction to the work of Charles de Coster. Unknown binding, 1937.

The semantics of author's archaisms in Ch. de Coster's novel «The Legend of Ulenspiegel» and its restitution in translation K. O. Humenna

Abstract. The article is devoted to the study of the historical francophone novel's vocabulary. The supplemented classification of obsolete vocabulary is presented, taking into account the emphasizing in the work of a layer of author's archaisms. The ways of creation of such archaisms, their semantic features are analyzed. Particular attention is paid to the techniques of reproduction of the features of a distant and stylized original in the language of translation, tracing certain differences in the two translations into the Ukrainian language of the same novel.

Keywords: historical francophone novel, historical stylization, obsolete vocabulary, translation, author's archaisms.